

Vélemények Aczélról

Az 1967. április 12-i KB-ülést követően, ahol kulturális KB-titkárrá választották, a kulturális élet legfőbb irányítója, élet és halál ura lett. Hozzájárulása nem jelenhetett meg film, könyv, rádióműsor, tv-játék és színmű. Nevéhez fűződik a három T bevezetése... Sokat vitatott politikáját utólag úgy szokták jellemezni, hogy elsősorban a személyes kapcsolatok egyre bonyolódó hálóival próbálta fájdalommentesen kézben tartani az értelmiség krémjét. A környező szocialista országokhoz viszonyítva sokkal rugalmasabb kultúrpolitikát valósított meg. A kapcsolata Kádár Jánossal szinte a legutolsó időig kiválóan mondható.

(Kubinyi Ferenc, Pesti Hírlap, 1992. január 8.)

*

... most mindenki iszonyú zavarban van. A jelenleg itt alkotó magyar értelmiség java részének – pusztán életkoránál fogva is – pályáját ugyanis Aczél György, s az általa fenntartott, kiépített mecenatúra, könyvkiadás, jutalmazás-büntetés kulturális közege határozta meg. Mindenki tudja ebben a városban, ki milyen viszonyban állt e halottal... Mindenki tudja, ki volt Aczél György, és most mindenki úgy tesz, mintha semmi köze sem lenne mindehhez... A zavar persze érthető. Mostanában az életrajzírások divatját éljük, bizony bármely óvatlan szó, rossz mondat kínossá válhat holnap.

(György Péter, Magyar Hírlap, 1991. december 18.)

*

... az ügyvezetett puha kommunizmus korában a kultúrpolitikára is a sunyi vezetés volt a jellemző: a kézi vezetés. Írás nélkül, telefonon vagy előszóban. Vagyis jogszerű bizonyítékok nélkül, tehát sunyi módon működött. Ráadásul úrhathalm módon is, fellebbezési lehetőség nélkül, gyakran a nyilvánosság teljes kizárásával... Amellett Aczél Györgynek kétségtelen érdemei is vannak abban, hogy egyfajta korlátrendszeren belül, de a kultúra mégis inkább Európához kötődött, mint a szovjet-orosz ázsiaiáéhoz.

(Földessy Dénes, Dátum, 1990. március 21.)

*

Egy sajátos „vonalat” képviselt, ezért őt az értelmiség kisebb rossznak tekintette. Erre aztán nagyon rá is játszott. Engem például többször kézen fogott... és elvitt a falán látható óriási Európa-térképhez, és azt mondta: nézzén erre a térképre. Ez persze azt jelentette, hogy itt az óriási, vörössel feltüntetett Szovjetunió. Magyarország pedig csak egy kis szürke folt, a hóna alatt egy pattanás. Mindketten tudtuk persze, hogy ha most más lenne a térkép, hatalmas hiány nem volna módja, hogy odavigyen a falhoz. Ő mindenesetre mást akart, mint az akkori orosz kultúrpolitika... Hosszú távon azonban nagyon mérgező hatása volt ennek a politikának. Egy prostitúciózott értelmiség lépett a rendszerváltás küszöbén az új lehetőségek előterébe.

(Eörsi István, 168 óra, 1992. február 25.)

*

...egy szép napon Izraelbe látogatott. Ott először vegyes érzelmekkel fogadták kommunista múltja miatt. Aczél azonban meg tudta magyarázni a zsidóságtól és a hit-től való kényszerű és szerinte csak formális elszakadását, bocsánatot kért ateista-kommunista múltjáért, azokért a tetteiért, amelyekkel vétett – esetleg – a zsidóság ellen... végül kérte legalább jelképes visszafogadását. Megtörtént... (ez) nemcsak idézőjelbe teszi, hanem le is leplezi az előző személyiséget, annak velejéig álságos voltát.

(Csurka István, Magyar Fórum, 1991. december 12.)

*

Aczél György nagy és tragikus illúziója abban a hitében rejlett, hogy megvalósítható a kultúra szabadsága a társadalom szabadsága nélkül, hogy liberálisítható a kulturális élet társadalmi-politikai pluralizmus nélkül. A másik illúziója, hogy a szatáni alakokból kinőhet-kifejlődhet valamiféle emberarcú, haladásra képes társadalmi formáció... Ezek az illúziók ab ovo lehetetlenek voltak, hogy az a szolgálat, amelyet – hiszünk, hogy jó szándékkal – vállalt a magyar kultúra érdekében, elmentmondástól mentes, egyértelműen pozitív lehessen.

(Gyertyán Ervin, Élet és Irodalom, 1989. december 1.)

A szelep és a tisztálkodási vágy

Beszélgetés Pozsgay Imrével Aczél Györgyről

Pikáns politikai interjút vehet kézbe az olvasó. Pozsgay Imre szól arról, milyennek látta, milyennek ismerte a közműltban elhunyt Aczél Györgyöt. A magyar értelmiség körében jól ismert, miként kapcsolódott össze életpályájuk a hetvenes években, amikor Pozsgay a Társadalmi Szemle főszerkesztő-helyettese, majd kulturális miniszter-helyettes volt, ezt követően pedig hat éven át, 1976-tól 1982-ig a kulturális tárca élén állt. Sokan tudják, hogy bizonyos kérdésekben egyetértettek, ám fokozatosan koncepcionális nézetkülönbségek alakultak ki közöttük, s ennek is része volt abban, hogy Pozsgaynak távoznia kellett miniszteri posztjáról. Am ez nem gátolja meg abban, hogy mostani nyilatkozatában tárgyilagos portrét rajzoljon arról az emberről, aki hosszú időn át a magyar kultúrpolitika legfőbb irányítója volt.

– Heller Agnes nyilatkozta a Társadalmi Szemle januári számában, hogy: „En személy szerint Aczélnek nem sok jót köszönhetek. Eltérően sokaktól, akiknél nálam több hálát érdemelne, mert könyveiket tucatszámra megjelentette, darabjaikat a színházakban játszani engedte. Ezek mindig állandóan valami főgonoszként szidják.”

– Teljesen egyetérték Heller Agnes-sel. En is valami hasonlót mondtam egyszer: volt nekem annyi konfliktusom Aczél Györggyel, hogy megengedhettem magamnak azt is, hogy néha valami jót mondjak róla. A szidalmazóknak két típusát ismertem meg. Az egyik tájékozatlanságból szidja most Aczélét, elfogadja a babonákat és a befekéttitői által terjesztett fél-információkat.

– Vannak közöttük olyanok is, akik annak idején mindent megtekintek azért, csak hogy Aczél közelebbe jussanak...

– Igen. Vannak viszont olyanok, akiknek valamiféle kompenzálónál van. Feledtetni szeretnék, hogy milyen bensőséges érdekviszonyok fűzték őket Aczél Györgyhez.

– Ez az ügyvezetett tisztálkodási vágy?

– Igen, a tisztálkodás és a vakaró-dzás vágya. Ha a helyükben lennének, inkább hallgatnák.

– Manapság nehéz hallgatni, sok a beszédkényszeres ember... Sajnos így van. Bár szerintem Aczél György ellentmondásos és sok tekintetben követhetetlen és elfogadhatatlan politikai figura volt, aki a magyar kulturális életben harminc éven át meghatározó szerepet játszott, sok kárt is okozott. En mégsem csak mint károkozót tartom őt számon. Aczél olyan személyiség volt, aki megértette a kor követelményeit, s a szuverenitáshiányban szenvedő ország korlátozott és meghatározott viszonyai között kiharcolta a kultúra számára az elérhető maximális szabadságot.

– Mennyiben volt Aczél György a kor szülője, a Kádár-korszak tipikus terméke?

– Szerintem élete végéig meggyőződéses kommunista volt. Ő hitt abban, hogy az a társadalmi program, amely később zsákutcába jutott, majd megoldja az emberek és általában a kelet-európai népek problémáit is. Ugyanakkor Aczél nem volt vak és süket, a fenntartásai is megvoltak ugyanezen meggyőződésével szemben. Tudott kételkedni, tudott a kétely alapján távolságot tartani, és ezért mindig a rendszer elfogadásának és elutasításának a határán mozgott.

– Mit jelentett Aczél esetében az elutasítás?

– Semmiképp sem a szocializmus, hanem a szovjet típus elutasítását. Itthoni politikai munkájának egyik mozgatórugóját a szovjet hatás kivédésében látom. Ennek érdekében megtette, amire kortársai közül csak kevesen voltak képesek, hogy nemcsak hazai szuverén egyéniségeket nyert meg szövetségeseinek, hanem az orosz értelmiség legjavával is személyes kapcsolatot épített ki.

– Például Ljubimovval?

– Igen, de közülük tartozott a filmrendező Csuhráj, az író Szimonov, az operaénekesnő Obrazcova, továbbá Rajkin. Szinte tündetőleg kivételtezt velük, harcolt azért, hogy az említett művészek itt lehessenek Magyarországon, akkor is, ha saját kormányuk erősen korlátozta mozgásszabadságukat. Aczél így juttatta el Magyarországra például David Ojstrahot, Viszockijt, a Taganka Színházat. Akkor, amikor Viszockij dalait illegális kazettákon lehetett csak megkapni a Szovjetunióban. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy Budapest „tette” világpályára a Tagankát. Aczél eközben nagyon határozott és nagyon taktikus volt, sokszor meg kellett alkudnia.

– Nem volt ebben valamiféle „borsot törni az oroszok orra alá” lépés is, hisz ő nem volt szívesen látott vendég Moszkvában?

– Azt hiszem, hogy ő volt az egyetlen PB-tag, aki, amikor betöltötte a 60. életévét, nem kapott szovjet kitüntetést. '74-ben személyes instrukciók érkeztek Moszkvából, hogy Aczél és Nyers Rezsőt menessék a pártvezetésből. Kádár János, mint a „kompro-

MTI archív protokollkép 1982-ből: Óvári Miklós, Pozsgay Imre és Aczél György

misszumok robotosa” ezt meg is tette, úgy magyarázza, hogy ezzel a „vonalat” meg tudja menteni. Nyers öntudatosan és önértékesen reagált, Aczél azonban viszonozta a kádári kompromisszumot, mert elfogadott egy „lépéssel” hátrébb lévő posztot, akkor lett a Minisztertanács elnökhelyettese. Igaz, tudta, hogy Kádár „belső garnitúrájában” marad. Ebbe akkor én még nem láttam bele, bár kiálltam a leváltottak mellett, mert tudtam, hogy elmozdításuk egyben a magyar reform ellen irányul. Aczélal való kapcsolatom is ekkor kezdődött. Küldeni kezdte nekem – mint a Társadalmi Szemle főszerkesztő-helyettesének – a kéziratait. Később tudtam meg, hogy nemcsak a közlésre szánt cikkeket küldte el és nem is csak nekem, hanem másik harminc-negyven embernek is. A címzettes akarva-akaratlanul egymást is ellenőrizték – no meg talán ő is a közreműködőket. Valószínűleg imponáltam neki, mert minden udvariaskodás nélkül megírtam a megjegyzéseimet. Okos, haszonelvű politikus volt, mert jobban tisztelte azokat, akik rámutattak a hibáira, mint azokat, akik udvaroltak neki. A politikában viszont nem tűrte a szuverén embereket, későbbi konfliktusaink is ebből származtak. Nem ismert pardont, ha valakinek más elképzelései voltak. Ebbe a „csapás-irányba” sajnos beletartoztak olyanok is, akik igazi nemzeti kulturális értékek képviselői, és – egyáltalán nem sajnós – a selejtehető irányzatok is.

– Lehetne kicsit konkrétan?

– Kezdem a végén. Aczél fenntartásokkal fogadta az olcsó tömegkultúrát. Becsületére legyen mondván, ha nem is mindig hatásosan, de tett ez ellen.

– Ilyenkor jött a betiltás?

– Ha egyszer ez volt a fő eszköze, akkor azért azt néha jóra is használta... Ugyanakkor végzetes, hatásos tekintve még a mai napig sem felmérhető politikai kárt okozott azaz, hogy úgy érezte: ha oly módon enged teret a nemzeti kulturális megnyilvánulásoknak, hogy abban nem az általa felállított szabályok érvényesülnek, akkor ez nacionalizmushoz és a kelet-európai népek szembenállásához vezet.

– Melyek voltak ezzel kapcsolatban az ügyvezetett Aczél-szabályok?

– Ha úgy ítélte meg, hogy valami jó, akkor azt megengedte és működtette, ha nem így látta, akkor megakadályozta. E tekintetben önkényes és szeszélyes volt. Ez hozzá tartozott a taktikájához. Arra törekedett, hogy minden cselekedete kiszámíthatatlan legyen és személyesen mindig tőle kelljen kérni, információkat kapni.

– Azt hiszem, hogy ehhez megvoltak a színészi képességei is...

– Színészi pályára készült. A leghatásosabban tudta kamatoztatni átálakulási képességét. A legnagyobb el-lensége sem vette észre, hogy ellenség-gel van dolga, csak akkor, ha ő akarta. Búbajos, lenyűgöző és charmeur tudott lenni a legnagyobb politikai ellenféllel is. Ugyanakkor még a hozzá közel állókkal is sokszor volt nyers és goromba. Nem az ordenáriság és a trágárság fokán, de hogy kegyetlenül, az biztos.

– A tapintatosság azt diktálja, hogy ne kérdezzek nevetek...

– Itt volt például az ügyvezetett Lukács-iskola és annak ellenzéki szerepe. Lukács Györggyel szíve szerint rokonszenvezett. A trófeái között Lukácsot mindig megemlítette.

– Ő kezdeményezte Kádár Jánosnál, hogy Lukácsot vegyék vissza a pártba.

– Igen, erre mondták később, hogy Lukácsot Aczél „visszazárta” a pártba. „Csak” két embert kellett megpuhítani, Kádárt és Lukácsot. Lukács gondolkodásának határáig Aczél el

tudott jutni – ám a Lukács-iskoláéig már nem. És ami számára követhetetlen volt, annak ellenfelévé vált. Bizonyos értelemben jól sejtette...

– Nem volt Aczélban egy látnis kisebbségi érzés?

– Az autodidakta, a fogalmi gondolkodásban kevésbé járatos ember kisebbségi érzése kétségkívül megvolt benne. Ez akkor mutatkozott meg leginkább, amikor valakivel fölényeskedni akart. Amikor elzárkózott az érvek elől, kiderült, hogy valamiféle kisebbségi komplexus is munkált benne. Olyankor csapkodta az asztalt, amikor kifogytak az érvei. A Lukács-iskolához visszatérve, számára az volt a megdöbbentő, hogy a hite szerint vele együttműködő, hozzá közel álló társaság kicsúszik az ellenőrzése, irányítása alól. Egyebek között ezen okból, másrészt azért, mert eleget kellett tenni bizonyos követeléseknek, 1973-ban megrendezte az ügyvezetett társadalomtudományi vitát. Mint ismeretes, az érintettek nem vállalták a vitában való részvételt, ő mégis demonstratív rendezvényt hívott össze, hogy azt a látszatot keltsse: nem a régi „pártserű” eljárás folyik az iskola tagjai ellen.

– Ön akkor hogyan reagált erre a vitára? Nem emlékszem arra, hogy bármelyik oldalon hallatta volna a hangját.

– Távot tartottam magam a vitától.

– Óvatosságból?

– Kétségkívül volt ebben óvatosság is, de akkor már elvileg kritikus álláspontot vallottam. Nem akartam visszafordulni ezen az úton, de nem akartam belekeveredni a nyilvánosság előtt a vitába. Úgy láttam, hogy kelő hatást úgysem tudok elérni, legfeljebb én is a vesztesek közé kerülök. Ez nem gyávaság, hanem óvatosság volt a részéről. Nem mondatom, hogy kiálltam a Lukács-iskola mellett, de semmilyen szerepet nem voltam hajlandó vállalni a velük szembeni atrocitásokban.

– Beszéljünk arról a bizonyos három „T”-ről, a támogatás, türés, tiltás szentháromságáról. Moldova György a minap egy televízióműsorban azt állította, hogy nem is volt ilyen.

– Egyféleképpen volt, és ez Aczél műveiben többször fel is lelhető. A három „T”-t a saját leleményének tartotta. Ez nála oldást jelentett a moszkovita típusú kultúrpolitikához képest, amely csak a támogatást és a tiltást ismerte. Az aczéli három „T” részint a Lukács-féle hegemoniaelmélethez kapcsolódott, amely szerint a marxizmus nem abszolutizmusával, hanem hegemoniájával való be irányító szerepét, részint pedig ahhoz, hogy a stílus szabadon választható és nem világi nézeti kérdés. Moldovának is igaza van viszont, legalábbis annyiban, hogy Aczél a tiltást igazándiból nem alkalmazta, inkább alkuba ment át és „jegelte” a kéziratokat. A „húzd meg, eresz meg” elve alapján egyszer csak adományként engedélyezte, hogy Illyés Malom a Sédén-jét vagy Teleki Lászlóról írott darabját bemutassák a vespérmű színházban. A kategóriák tehát arra voltak jók, hogy ő maga dönthesse arról, kinek és hol ad lehetőséget szerepelni a magyar kulturális életben és kinek nem. Gyakorlatilag nem sok művet tartott vissza. Kevés filmet „dobozoltatott”, hiszen ha sok ilyen remekmű lett volna, akkor azokat most látni lehetne vagy kellene. Első küzdelmem Bacsó Péter A tanú című filmjéért folyt. Akkor még Kecskeméten dolgoztam és 1969-ben renitens politikusként egy egész filmművészgárdát meghívtam, és – nagy nyilvánosság előtt – bemutatuk a betiltott filmet a városi moziban. Levelet írtam Orbán Lászlónak, a kulturális miniszter első helyettesének, mondván: nem látom okát, hogy

ilyen filmet dobozban tartsanak. Meg kellett küzdeni Gazdag Gyula Bátya sétány 74. című filmjéért és Kósa Ferenc Küldetéséért is. A tiltás, majd a türes azt a célt szolgálta, hogy hódolatra kényszerítse az alkotót.

– Aczél György netán rájött, hogy az ilyen alkotások biztonsági szelepként is jól működhetnek?

– Ez volt az egyik megfontolás. A tudománypolitikában is érdekes dolgok zajlottak. Egy Aczélra jellemző határozatot fogadtak el 1969-ben, amikor azt mondták, hogy az alkotás szabad, de a publikációs szabadság irányított.

– Vagyis gondolhatsz, amit akarsz, nem is üldöznek nagyon érte, de hogy ez nyilvánosságra kerülhet-e, azt mi mondjuk meg?

– Pontosan. Azért állítom ezt, mert ugyanabban az évben védtem meg a kandidátusi disszertációm, aminek ugyanez lett a sorsa. Szentségtörésnek számított – legalábbis akkor – az a gondolat, hogy a gazdasági reformot nem lehet politikai reform nélkül végrehajtani. Nem kaptam érte megrovást, csak eldöntötték, hogy nem lehet nyilvánosságra hozni a disszertációt. Különösképpen a társadalomtudományok vidékén csináltak rezervátumokat, ahol megfelelő egzisztenciális biztonság mellett a saját leveiben főhették az értelmiség – kikapsolva a társadalom életéből.

– Mennyire igaz, hogy Aczél szerette, ha nemcsak a hatalom képviselőjének, hanem kiváló intellektus embernek is tekintik?

– Az volt a legnagyobb becsvágya, hogy szellemi képességeit elismerjék. Büszke volt arra, hogy olyan személyiségek tartoztak ismeretségi körébe, mint Aragon, Eluard, Picasso, Pablo Casals. Még ellenségei is elismerték, hogy Aczél nem akármilyen intellektusú ember.

– Aczél igyekezett megosztani az értelmiséget. Hallomásból tudom, hogy a Charta '77 aláírásakor Csóóri Sándornak azt mondta, hogy mit keres a zsidó fiúk között, míg Eörsi Istvántól azt kérdezte, hogy miért ir alá együtt antiszemitáknak.

– Ez így volt. Nagyon jól emlékszem rá. Azt feltételezte, hogy mondati majd zavarba ejtik azokat, akik ezt hallják. Értett ahhoz, hogy kijelentési, utasítási ellenőrizhetetlen, tettenérvethetetlen legyenek. Elvárásait sohasem adta írásba. Ott volt kéznél a telefon... Vele szembeni ellenállásom akkor kezdődött, amikor nem volt hajlandó írásba adni bizonyos utasításait. Aczél rettegett attól, hogy az urbanus és a népies értelmiség egymásra találjon. Kimeríthetetlen volt a cselekedten. Illyést és Németh Lászlót meg meg tudta nyerni, de a második generációs népi származásúakat, Csóorit, Nagy Lászlót már nem. Az urbanusokkal ugyanígy volt: Örkényvel, Déryvel meg megkötötte az alkut, Konráddal, Eörsivel már képtelen volt. Nem tudta megemészteni azt sem, hogy a népiesek második nemzedéke inkább hűz. Fel is szóltott, hogy szakítsak Csóorival. Ha kellett, intrikált a hátam mögött. Az értelmiség egy része vonzódott is, meg tartott is Aczél-tól, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a környező országokban olyanok irányították a kultúrát, mint mondjuk Zimjanyin vagy Bilak.

– Nem kísért-e a múlt? Elegendő, ha csak a parlament kulturális bizottságának legutóbbi mediaelnök-meghallgatásaira, illetve a felmentési kísérletekre gondolunk.

– Parlamentáris formák között az önkény és a hatalmi gög megnyilvánulásait látom. Sajnálom és becsulóm Kulín Ferencet, a bizottság elnökét. Biztos, hogy most is meggyőződéssel cselekszik, csak nem tudja, hogy az önkény eszközeivé válik. A politikában nemcsak a többség matematikájához kell érteni, hanem a bizalom megtartásához is.

Pogonyi Lajos